

О. Г. ШАПОШНІКОВА

ПАМ'ЯТКИ НЕОЛІТУ ТА ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В РАЙОНІ КИЄВА

Територія Середнього Придніпров'я дуже багата на археологічні пам'ятки, які свідчать про заселення її людиною, починаючи від епохи палеоліту. В зв'язку з цим вона ще в минулому столітті привернула до себе увагу багатьох археологів. Тут проводили розкопки В. В. Хвойко, М. Ф. Біляшевський, О. А. Спичин та інші, але їх дослідження не були систематичними і тому не могли дати повної картини культурно-історичного розвитку населення цієї області. За радянської влади тут були проведені значні роботи. В 1947 р. Інститутом археології АН УРСР для дослідження цієї місцевості була організована спеціальна постійна експедиція „Великий Київ“, керована дійсним членом АН УРСР П. П. Єфіменком.

Завданням експедиції було планомірне і систематичне дослідження всіх археологічних пам'яток Середнього Придніпров'я.

Внаслідок багаторічної роботи експедицією відкрито і досліджено багато археологічних пам'яток, які дають можливість по-новому висвітлити деякі питання історії населення цієї території.

Протягом 1947—1950 рр. експедицією обслідувана значна територія, що охоплювала правий берег Дніпра від гирла р. Ірпінь до гирла р. Ступна (в межах трикутника, утвореного цими річками); лівий берег Дніпра від с. Ошитки, Вищедубечанського району, до с. Кийлова, Бориспільського району; прибережну смугу берегів Десни до м. Остер, Чернігівської обл.

На зазначеній території експедицією були виявлені і досліджені пам'ятки різного часу. Найдревніші з них відносяться до епохи неоліту.

На одній стоянці (біля Микольської Слобідки під Києвом) під час розкопок були виявлені культурні шари, на інших же зібрано тільки підйомний матеріал.

Стоянки епохи неоліту

Микольська Слобідка. Ще наприкінці минулого століття Кібальчицем, а потім і М. Ф. Біляшевським були обслідувані обидва береги Дніпра від с. Старосілля до с. Келеберда на лівому березі і від Вишгорода до с. Зарубинці на правому. В результаті обслідування була виявлена і досліджена велика кількість пам'яток. Так, наприклад, М. Ф. Біляшевський поряд з іншими пунктами відкрив неолітичну стоянку поблизу

оз. Святище¹ на надзаплавній терасі, на південь від Микольської Слобідки.

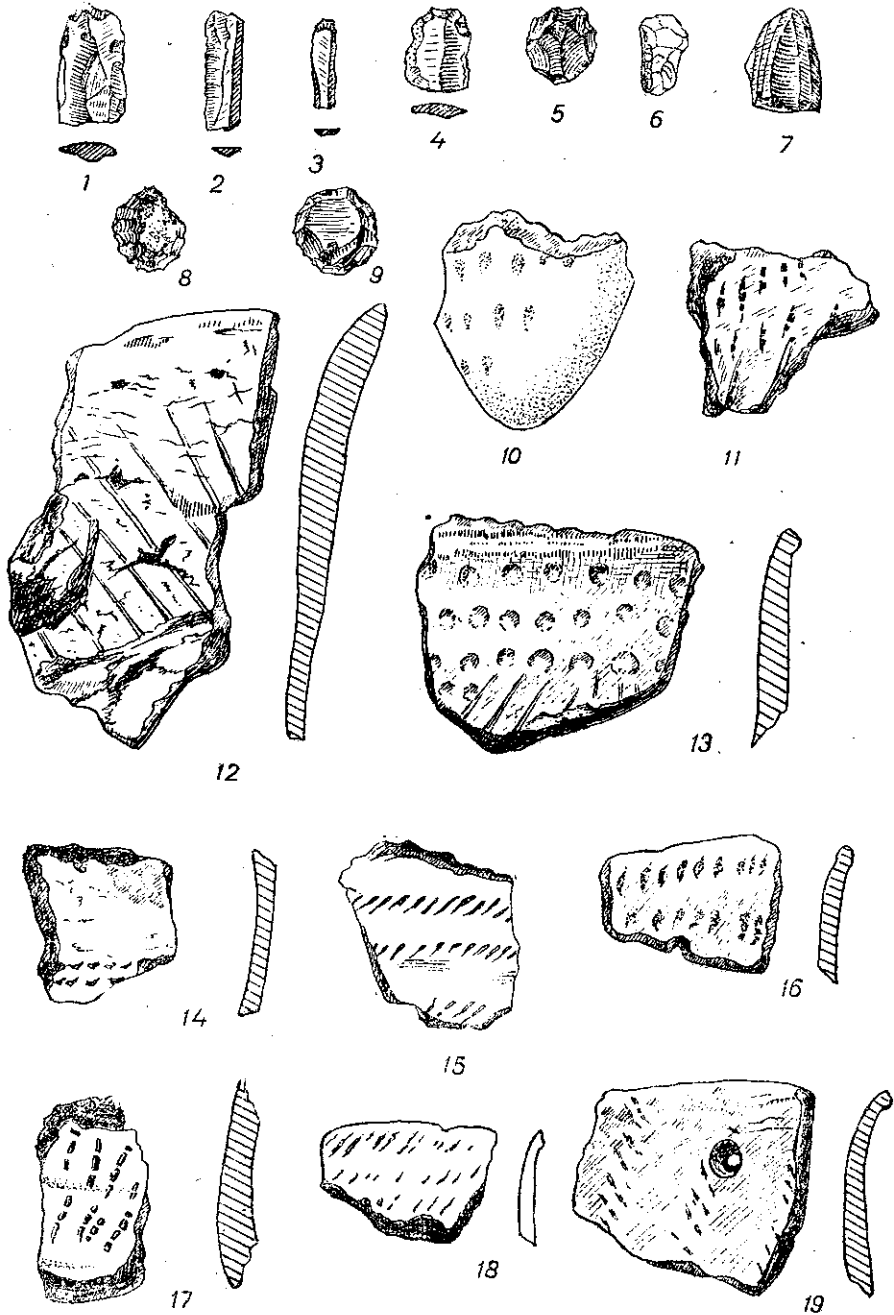

Табл. I. Крем'яні знаряддя і кераміка з неолітичних стоянок: 1—8, 10—13 — Микольська Слобідка; 7, 9 — с. Боргничі; 14—16 — Оболонь; 19 — с. Троєщина п. I; 17, 18 — с. Троєщина п. II.

Пізніше, в 1947—1948 рр., на надзаплавній терасі Дніпра, в північній околиці Микольської Слобідки були проведені археологічні розвідки

¹ Н. Беяшевский, Следы первобытного человека на берегах реки Днепра вблизи Киева, Труды VIII АС, т. III, М., 1897, стор. 22.

І. М. Самойловським і А. П. Савчуком, внаслідок чого відкрито дві стоянки неолітичного часу. Ці розвідки стали приводом для проведення тут у трьох пунктах археологічних розкопок, здійснених у 1949 р. під керівництвом В. М. Даниленка. Найбільше культурних залишків виявлено в пункті II.

Основна маса знахідок, що складалася з кераміки і виробів з кременю, залягала в товщі бурого піщаного шару на глибині 0,65—0,9 м. Розмір дослідженої площі становив 180 м².

Розкопки дали різноманітний археологічний матеріал, основну масу якого можна датувати раннім часом розвинутого неоліту, а меншу частину — кінцем неоліту та раннім часом епохи бронзи.

Для неолітичної кераміки характерним є застосування стрічкової техніки. Складом глини, формою і орнаментом вона поділяється на дві групи. Кераміка першої групи виготовлена з глини, до якої домішано пісок і траву. Випалено посуд слабо, на відкритому вогні, через що на зламі він неоднакового кольору: внутрішня і зовнішня поверхні червонобурі, а середина — темна. Денця посудин формувалися із одного куска глини і часто не мають трав'яних прокладок (табл. I, 10).

На більшості верхніх частин посудин, трохи нижче зрізу вінець є невеличкі ямки, з відповідними виступами з внутрішнього боку стінки, що характерні для лісостепового неоліту взагалі (табл. I, 12).

Цілих посудин не було знайдено, але окремі фрагменти дають можливість відтворити їх форму. В цьому відношенні допомагає співставлення кераміки з Микольської Слобідки з керамікою стоянки Моства, під Коростенем, дослідженої І. Ф. Левицьким у 1938 і 1948 рр.²

І. Ф. Левицькому вдалось реставрувати три неолітичні посудини. Вони порівняно тонкостінні з конічним дном, широко розхиленими в нижній частині боками, високими плічками, які безпосередньо переходять в трохи загнуті всередину, рівнозрізані вінця.

Посуд з Мостви аналогічній складом керамічної маси, формою і способом орнаментації такому ж посуду з Микольської Слобідки. Тут також переважає гребінцевий орнамент, який нерідко доповнюється стрічками з тонких прокреслених ліній, розміщених під кутом (табл. I, 11, 12); частина посуду орнаментована відтисками трикутних обрисів, виконаних скорописним способом.

Друга група керамічних виробів представлена фрагментами посуду, виготовленого з глини із значною домішкою піску, добре випаленого, жовтобурого кольору. В порівнянні з першою групою цей посуд тонкостінніший і має не конічне, а яйцевидне дно. В орнаменті переважають відтиски своєрідного штамплу — „лапки“ (табл. I, 13), вживається різний і підтрикутно-накольчатий орнамент, виконаний скорописним способом. Крім горизонтальних схем в розташуванні орнаменту, часто вживаються складні композиції вертикальних і косо поставлених ліній.

Кремінний інвентар представлений знаряддями та покидьками виробництва, серед якого є і мікролітичні вироби у вигляді трапецій. Виробляли знаряддя з мореного й темного плямистого кременю, розповсюдженого на середній Десні. В складі інвентаря: округлі і півокруглі скребки, частина яких виготовлена на первинних відщепках (табл. I, 8), кілька високих мініатюрних скребоків (табл. I, 5, 6), чотири скребки на грубих відщепках, кілька кінцевих скребоків на коротких пластинах (табл. I, 4), а також уламок мікропластин (табл. I, 3), кілька різців (табл. I, 1) та ножовидних пластин з ретушією по краях, два конусовидні нуклеуси для сколювання дрібних відщепів.

Оболонь (північна околиця Києва), пункт I. На схід від заліз-

¹ І. М. Самойловський, Розвідки в околицях Києва в 1948 р., АП, т. III, К., 1952, стор. 81.

² І. Ф. Левицький, Дослідження стоянки на торфовищі Моства в 1948 р., АП, т. IV, К., 1951.

ничного мосту, приблизно за 50 м від лівого берега р. Почайни, на піщаному видуві дюни зібрано археологічний матеріал, що складався головним чином з фрагментів посуду та незначної кількості виробів з кременю¹.

Кераміка представлена слабо випаленим посудом — на зламі є чорний прошарок. До глини домішано траву, зрідка — кривавик (окис заліза). На зламі добре помітні сліди трав'яних прокладок. Обидві поверхні добре зглажені. Зовнішня поверхня коричневого кольору, орнаментована розміщеними зонально гребінцевими відтисками (табл. I, 15, 16). Частина фрагментів прикрашена відтисками трикутних обрисів, виконаних в скорописній техніці (табл. I, 14). Прямою аналогією цьому матеріалу є кераміка першої групи з Микольської Слобідки. З кременя відомі: три кінцеві скребки на уламках пластин, скребок на відщепі, пластина з боковими виїмками, одна „пилочка“, призматичний нуклеус та кілька дрібних відщепів.

Оболонь, пункт II. Проти місцерозташування відомих Кирилівських землянок за азбестовим заводом, в одній з виїмок, що утворилися при вибиранні піску, були знайдені фрагменти посуду і кременя.

Кремень представлений кількома дрібними відщепами. Керамічний матеріал аналогічний кераміці другої групи стоянки на Микольській Слобідці.

Село Нижня Дубечня, Вищедубечанського району, Київської області — правий берег Десни.

Урочище Печі знаходиться за 1,5 км на південний захід від села. На одному з видувів дюнної групи, що півколом охоплює луг, знайдено кілька фрагментів кераміки неолітичного часу².

Село Новосілки на Десні, Вищедубечанського району. Урочище Коло Криниці, розташоване над невеличким струмком Луковці, на краю надзапальної тераси. Знайдено фрагмент кераміки з коричневою поверхнею. Глина на зламі — чорного кольору, має рослинну домішку. Фрагмент орнаментовано відтисками трикутних обрисів³.

Село Хотянівка, Вищедубечанського району. Урочище Кут знаходиться на північно-західній околиці села і являє собою піщану дюну із схилом до заболочених лук. Знайдено багато дрібних фрагментів ліпної кераміки з червонуватою внутрішньою і зовнішньою поверхнею; глина з рослинною домішкою і піском, іноді з зернами кривавика. Посуд орнаментований гребінцевими відтисками і насічками, виконаними кінцем черепашки⁴.

Село Старосілля, Вищедубечанського району (лівий берег Дніпра). Стоянка розташована на східному березі озера Глядин. На великій піщаній дюні підібрана незначна кількість археологічного матеріалу, головним чином кераміки. Глина її з домішкою піску, обидві поверхні добре зглажені, сліди згладжувannya особливо помітні з внутрішнього боку. Частина фрагментів прикрашена гребінцевим орнаментом, а також своєрідними відтисками округлої форми. Кремень представлений відщепами. Керамічний матеріал подібний до кераміки другої групи стоянки з Микольської Слобідки.

Село Погреби, Броварського району, Київської обл. (лівий берег Десни). В південно-східній околиці села, на дюні знайдено кілька фрагментів кераміки неолітичного часу; колір жовтий, випал поганий, черепок крихкий, з рослинною домішкою. Стінки посудини орнаментовані лінійно-прогладженим орнаментом і серповидними відтисками.

¹ Розвідка Н. П. Амбургер, 1945 р.

² Розвідка 1948 р. С. М. Одишної і О. Г. Шапошнікової, АП, т. III, К., 1952.

³ Там же.

⁴ Там же.

Село Т р о є щ и н а, Броварського району, Київської обл. П у н к т І. Між старим рукавом Десни в 1950 р. було зібрано кілька фрагментів неолітичної кераміки сірого кольору; глина на зламі чорна, з великою домішкою дрібнозернистого піску і кривавика. Цікавим є фрагмент верхньої частини посудини з ледве відігнутими назовні вінцями, орнаментованими гребінцевим штампом (табл. I, 19). Ця кераміка аналогічна до кераміки першої групи з Микольської Слобідки.

П у н к т ІІ. На східній околиці села було знайдено кілька фрагментів кераміки неолітичного часу. Фрагменти мали підлошену внутрішню і зовнішню поверхні. Глина з рослинною домішкою, а також з домішкою піску; орнамент нанесений гребінцевим штампом (табл. I, 17). Заслугує на увагу фрагмент верхньої частини посудини з ледве відігнутими назовні вінцями. Вся поверхня фрагментів вкрита відтисками гребінцевого штампа, розміщеними горизонтальними лініями (табл. I, 18).

Село Б о р т н и ч і, Бориспільського району, окрема дюна. Тут була зібрана значна кількість кераміки, що відноситься до пізнього неоліту. Цікавим є фрагмент верхньої частини посудини з плоскими вінцями. Глина має велику домішку піску. Випал слабкий, внутрішня і зовнішня поверхні посудин зглажені, зовнішня — орнаментована трубчастим знаряддям (кісткою, очеретом), гребінцевим штампом, відтисками трикутних обрисів, виконаними скорописною технікою. Частина фрагментів орнаментована косими насічками. Кераміка аналогічна кераміці другої групи з Микольської Слобідки. Кременний інвентар представлений невеликою кількістю малого розміру нуклеусів (табл. I, 7), округлої форми скребків (табл. I, 9), мікропластинок, губим різцем на кінці відщепу.

Поселення середнього етапу трипілля

Ці поселення виявлені в таких пунктах:

Село Ч а п а є в к а, Києво-Святошинського району, на північ від урочища Церковщина, на плато високого корінного берега Дніпра. Поселення займає площу близько 3 га. Культурний шар насичений керамікою, виготовленою з глини, до якої домішані черепашки. На зовнішній поверхні є сліди смугастого згладжування. Це — найчисленніша група кераміки (табл. II, 1, 4). Крім неї знайдено також багато фрагментів від досить великого розміру круглотілих горщиків темнокоричневого кольору, внутрішня і зовнішня поверхня яких зглажена і вкрита ще шаром глини. Вінця злегка відігнуті назовні. На поселенні виявлені фрагменти з спіральною орнаментациєю (табл. II, 5), а також верхня частина тонкостінної біконічної посудини (табл. II, 3)¹.

Село П и р о г і в, Києво-Святошинського району. На кручах біля школи знайдено кілька фрагментів кераміки з червоною поверхнею.

Село П і д г і р ц і, Обухівського району, Київської обл. На захід від села, на високому плато, за 0,5 км від долини Дніпра виявлено трипільське поселення, розташоване на схилі горба Круча. Воно займає площу до 1 га. На поселенні виявлені фрагменти розписної монохромної кераміки (табл. II, 6—7), а також фрагменти горщиків з лощеною поверхнею темнокоричневого кольору.

Село С т а р і Б е з р а д и ч і, Обухівського району. З західного краю села, на лівому березі р. Стугни, за городищем, на плато розташоване трипільське поселення. В окопі на глибині 0,5 м виявлені фрагменти кераміки так званого кухонного типу.

Село Н о в і Б е з р а д и ч і, Обухівського району. В урочищі Стрілка, розташованому на високому правому березі Дніпра, зібрана велика кількість фрагментів кераміки середнього етапу трипілля. В 1949 р. тут проводились археологічні дослідження під керівництвом В. І. Бондаря

¹ Розвідка Н. В. Лінки, 1947 р.

та І. М. Самойловського. Над урвищем, що має назву Глибоке Провалля, був зроблений розкоп розміром 14×15 м. Переважна кількість знахідок:

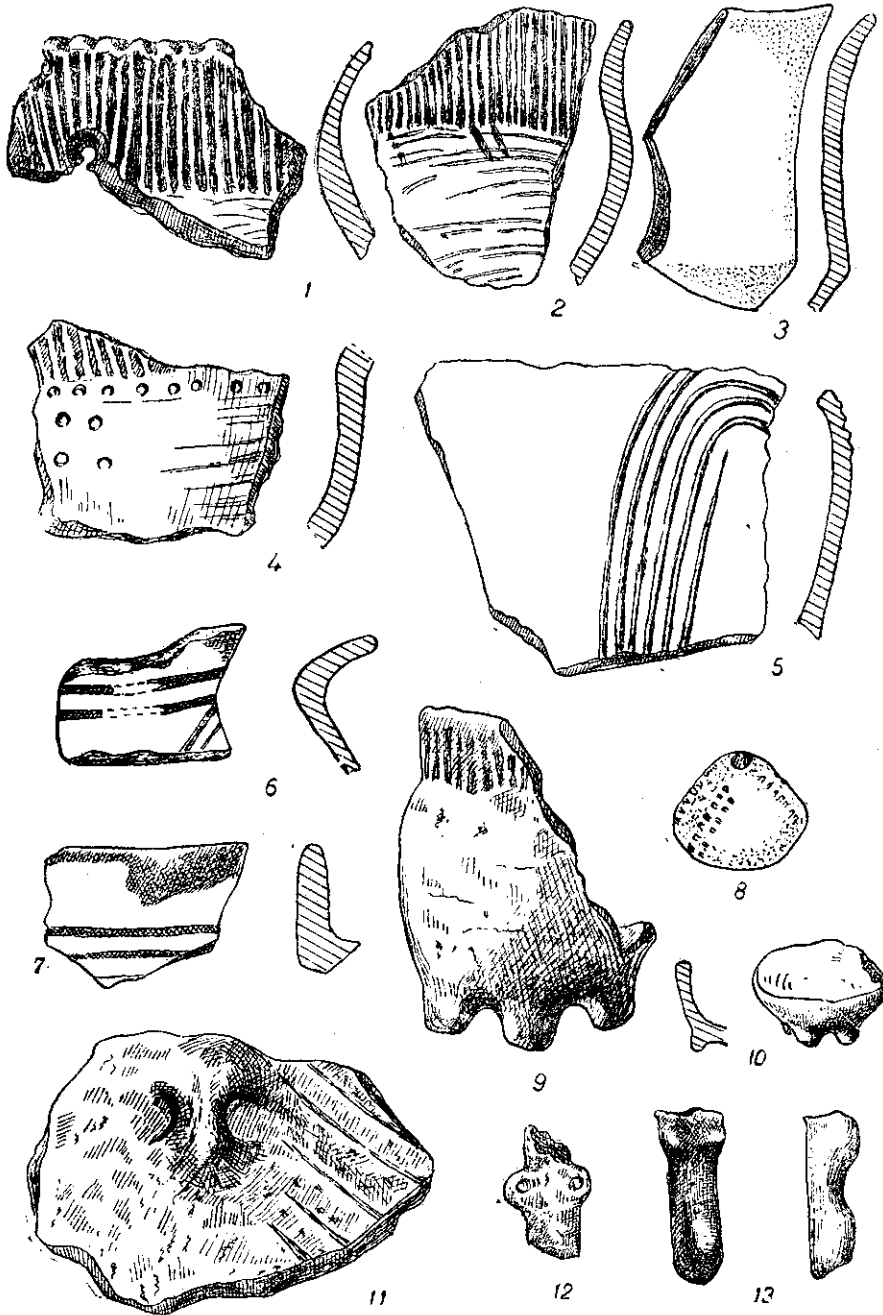

Табл. II. Зразки кераміки середнього етапу трипільської культури: 1—5 — с. Чапаевка; 6—7 — с. Підгірці; 8—13 — с. Нові Безрадічі.

зустрічалась на глибині 0,3—0,75 м. Крім фрагментів кераміки, що становлять основну масу знахідок, були виявлені статуетки, пряслиця, а також уламки кам'яних і кременних знарядь. Основну масу знахідок становить так званий кухонний посуд, виготовлений з грубої маси. Колір

посуду від сіруватокоричневого до червонуватого, залежно від сили випалу. До глини домішано дрібнотовчені черепашки, але часто домішкою був крупнозернистий пісок. Поверхня має смугасті сліди від згладжування, які розташовані на стінках частіше в горизонтальному напрямку, а по краях — у вертикальному. Орнамент цього посуду нескладний: ямчасті і нігтьові заглиблення під вінцями. На кількох фрагментах смугасте згладжування мало характер орнаменту. З форм можна відмітити горщики з широким горлом, високо розміщеними плічками і плоским дном. Інтересним є фрагмент горщика з короткою вертикальною ручкою у вигляді вушка і досить широкими прогладженими борозенками (табл. II, 11). Заслужовує на увагу посудинка на чотирьох ніжках, аналогічна до посудин з Коломійщини II (табл. II, 9).

Другий тип посуду відрізняється насамперед складом керамічної маси, яка має домішку дрібного піску. Зовнішні поверхні добре згладжені. До цього типу належать невеликі посудини невизначених форм, прикрашені лінійно-згладженим орнаментом.

Третю групу становить червоноглиняний посуд досить доброго випалу. Глина з незначною домішкою дрібнозернистого піску. Зовнішня і внутрішня поверхні покриті тонким оранжовим обличкуванням. Розпис майже не зберігся. Лише на кількох фрагментах помітні сліди ліній, зроблених темнокоричневою фарбою. Трапляються посудинки біконічної форми.

З керамічних виробів відмітимо також фрагменти статуеток. Один з них являє собою верхню частину людської постаті з насічками по плечах (табл. II, 12). Знайдено дві нижні частини жіночих статуеток з нерозчленованими ногами (табл. II, 13). Привертають увагу пряслиця, які за формою і орнаментом надзвичайно близькі до пряслиць пізньотрипільських поселень, наприклад Городська (табл. II, 8). Під час розкопок трапилося кілька розрізаних кусків печини з відбитками прутиків; шість плоских розтиральних каменів, кремінний скребок на кінці пластини з ретушшю по краях. На розкопі була виявлена яма розміром $1,75 \times 2$ м, заповнена культурними залишками.

В ямі знайдені фрагменти трипільського посуду, статуетки, пряслиця, попіл, печина з відбитками прутиків, скупчення черепашок, верхні розтиральні камені, а також кераміка культури полів поховань. В ямі можна вбачати залишки трипільського заглибленого в землю житла, яке було зруйноване внаслідок зсуву. Такі житла відомі для цього часу трипільської культури поруч з наземними житлами (Городськ).

Пам'ятки пізнього трипілля (Софіївський тип)

Село Софіївка, Бориспільського району, Київської обл.

У 1947 р. науковим співробітником Інституту археології АН УРСР І. М. Самойловським біля с. Софіївки було відкрито безурганний могильник з обрядом трупоспалення, розташований на надзаплавній терасі лівого берега Дніпра на північно-західній околиці с. Софіївки. Могильник досліджений співробітником Інституту археології Ю. М. Захаруком.

На площі могильника було виявлено близько 150 трупоспалень, частина яких знаходилася в урнах, а частина являла собою безурнові поховання. Похоронний інвентар був перемішаний з перепаленими кістками або знаходився поруч з ними.

Похоронний інвентар досить різноманітний і багатий, він складається з кам'яних бойових сокир-молотів з тупим лезом і широкою клиновидною робочою частиною, клевців і молотів, кремінних, шліфованих сокир-клинків, кремінних наконечників стріл, віджимок, ножовидних пластин, мідних плоских сокир, шил, кинджалів, ножів і різних прикрас з міді. Жіночі поховання супроводжувалися мідними прикрасами і бусинами,

чоловічі поховання — кам'яними бойовими сокирами, кременними сокирами, мідними ножами і кременними наконечниками стріл.

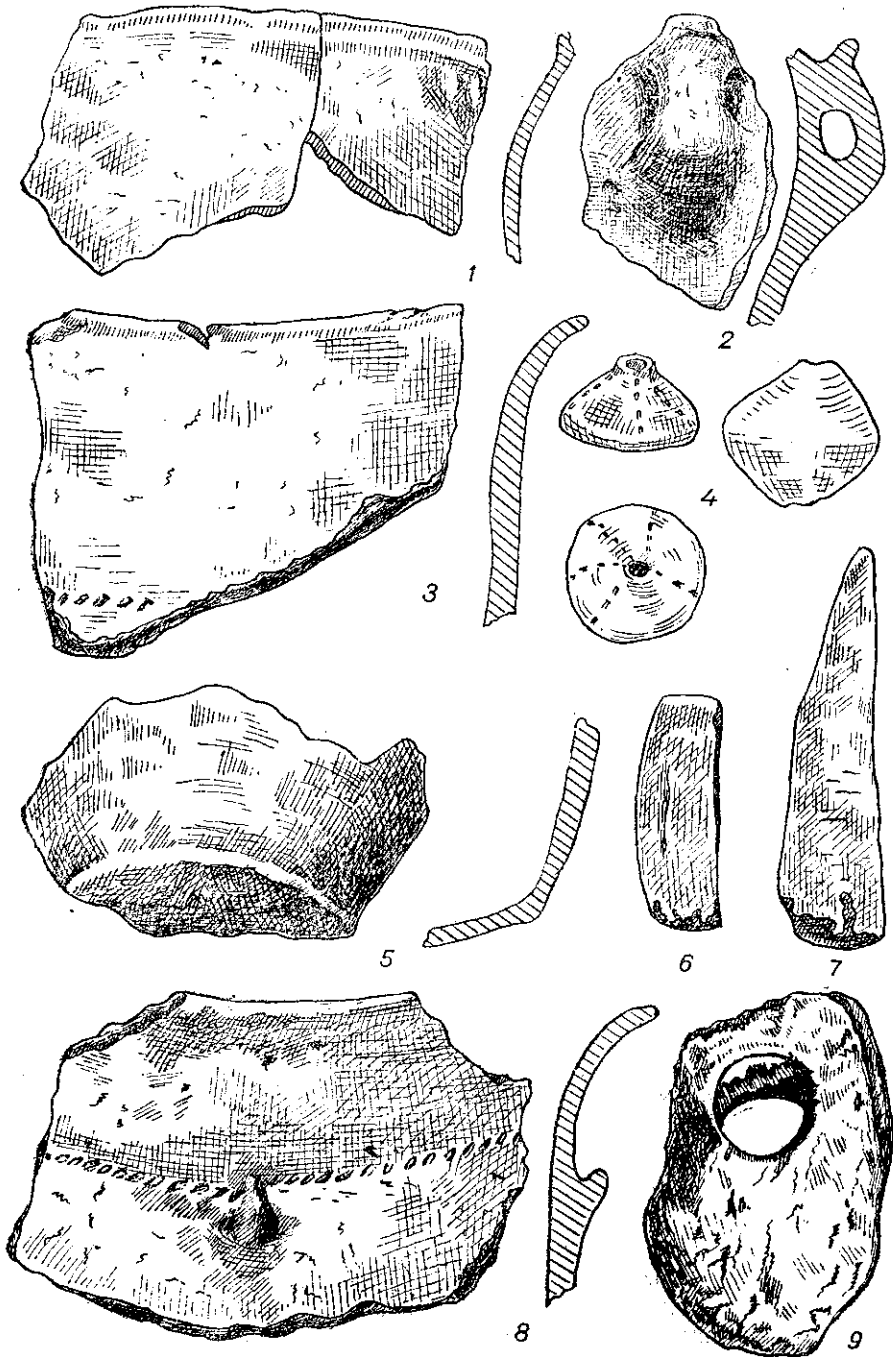

Табл. III. Зразки кераміки і різних знарядь з поселень софіївського типу:
1—9 — с. Підгірці.

Найчисленнішою є кераміка. Посуд виготовлений ручним способом, він різноманітний за формою і розмірами і неоднакового випалу.

Кераміку могильника можна поділити на три основні групи: 1) посуд з грудкуватої пористої крихкої глини; 2) посуд з багат шарової, на

зламї пористої глини з включеннями окису заліза і з домішкою піску; частина посудин має домішку товченої черепашки. Посуд цієї групи найчисленніший, представлений цілими посудинами і фрагментами:

3) посуд і фрагменти з щільної глини, що має сірожовтий колір. Форми посуду надзвичайно різноманітні, в тому числі великі амфори з двома ручками та посудини біконічної форми.

Посуд орнаментований різними способами за допомогою штампа, рельєфного узору і розпису.

Пізніше співробітниками експедиції „Великий Київ“ був відкритий і досліджений ряд пам'яток, аналогічних Софіївському могильнику. В 1949 р. були відкриті два поселення на Сирці, околиці м. Києва (розвідувальні розкопки проводив Ю. М. Захарук). Поселення розташовані на правому корінному березі Дніпра.

Найчисленнішим археологічним матеріалом на цих поселеннях є кераміка того ж типу, що і на Софіївському могильнику.

Крім того, на поселенні знайдені глиняні пряслиця, орнаментовані ямками і прокресленими лініями, а також дві глиняні жіночі статуетки.

Село Бортничі. Поселення розташоване в таких самих топографічних умовах, як і Софіївський могильник — на лівому березі Дніпра, на першій надзаплавній терасі. На поселенні виявлено кераміку типу софіївської.

Крім того, на поселенні зустрічається тип кераміки, не представлений на могильнику, — кераміка, виготовлена з щільної однорідної маси, що має добре зглажену поверхню. Цей тип кераміки

переважає на поселенні. Форми посудин аналогічні формам софіївської кераміки¹.

Село Нові Безрадиці. Серед трипільського матеріалу розвиненої пори трипільської культури розкопками 1949 р. в урочищі Стрілка виявлені фрагменти кераміки софіївського типу. Ще в 1948 р. місцевими жителями тут був знайдений круглотілий горщик з циліндричною шийкою і відігнутими назовні вінцями, орнаментований симетрично розташованими гульками. Цей горщик дуже близький формою і керамічним тістом до посуду Софіївського могильника (рис. 2).

Село Підгірці. В урочищі Вінниця, на краю плато в 1950 р. було виявлено поселення. На глибині близько 1 м трапилося скупчення куль-

Рис. 1. Карта пам'яток, обслідуваних експедицією „Великий Київ“ в 1947—1950 рр.: 1 — стоянки неолітичної епохи; 2 — поселення середнього етапу трипільської культури; 3 — поселення софіївського типу; 4 — окремі знахідки софіївського типу; 5 — окремі знахідки неолітичної доби; 6 — окремі знахідки розвинутої пори трипільської культури; 7 — могильники софіївського типу.

¹ Поселення досліджене в 1949 р. Н. П. Амбургер і Т. Д. Білановською.

турних залишок — кістки тварин, риб, черепашок *Unio* і фрагменти кераміки софіївського типу.

Керамічне тісто має домішку кривавика і товченої черепашки. Кераміка прикрашена рельєфним орнаментом або відтисками вірвовочки (табл. III, 1, 2, 3, 5, 8). Пряслиця мають біконічну і конічну форму і орнаментовані лініями з ямочок, що радіально розходяться від центра (табл. III, 4). З числа інших знахідок необхідно відмітити уламки кістяної просвердленої мотики (табл. III, 8) і два уламки кістяних долот (табл. III, 6).

Село Чернин, Вишедубечанського району. Поблизу села, на лівому березі Дніпра, на надзаплавній терасі в урочищі Божа Гора в 1950 р. В. І. Канівець відкрив могильник софіївського типу, розкопаний ним і Г. Т. Тітенко.

Похоронний інвентар могильника бідніший за софіївський. Тут відсутні кам'яні бойові секири-молоти і мідні знаряддя. З металевих виробів знайдено буси, пронизи і кільця. На відміну від Софіївського могильника, тут були і дитячі поховання.

Крім того, в 1950 р. біля Червоного хутора В. М. Даниленком під час розвідок в околицях м. Києва був відкритий могильник софіївського типу, досліджений ним і М. Л. Макаревичем в 1951 р.

В могильнику було виявлено близько 190 трупоспалень, частина яких знаходилась в урнах, а частина являла собою безурнові поховання. Майже всі поховання супроводжувались інвентарем: горщиками, крем'яними і мідними знаряддями праці, предметами озброєння, а також прикрасами у вигляді мідних бусин.

Кераміка софіївського типу виявлена також в селах: Вовча Гора, Євминка, Остерського району, Чернігівської обл., Пухівці, Вигурівщина, Броварського району, Київської обл., Корчовате, Пирогів, Чапаєвка, Києво-Святошинського району, на території відомих Кирилівських землянок.

Рис. 2. Опуклотілий горщик з с. Нові Безрадічі.

О. Г. ШАПОШНИКОВА

ПАМ'ЯТНИКИ НЕОЛИТА И ТРИПОЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ В РАЙОНЕ КИЕВА

Резюме

Для систематического исследования археологических памятников в районе Киева и его окрестностях, а также на территории, которая непосредственно примыкает к нему, была организована постоянная археологическая экспедиция „Большой Киев“, работавшая под руководством действительного члена АН УССР П. П. Ефименко.

Экспедицией „Большой Киев“ проведена значительная полевая работа, в результате которой открыто и исследовано много памятников различного времени.

В настоящей работе подается перечисление и краткое описание памятников, обнаруженных и исследованных на протяжении 1947—1950 гг., относящихся к эпохе неолита и к трипольской культуре.